

допоможе вирішити цілу низку проблем. Крім вкрай позитивного впливу на зайнятість членів ОСГ, значний соціальний внесок у розбудову української культури та національних звичаїв, сільський зелений туризм як одна з можливостей розвитку українських сільських родин забезпечить також кумулятивний ефект для сільських територій. Він полягатиме, зокрема, у створенні нових робочих місць для забезпечення комплексності пропонованих туристичних послуг (транспортування, екскурсійне обслуговування та ін.) та розбудові інфраструктури сільських поселень.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі має бути розгляд законодавства європейських країн стосовно регулювання відносин у сфері сільського туризму для того, щоб формувати вітчизняне законодавство.

Список літератури

1. Биркович В. І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України / В. І. Биркович // Стратегічні пріоритети : науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2008. – № 1 (6). – С.138–143.

2. Забуранна Л. В. Конкурентостійкість підприємств сільського зеленого туризму: теорія, механізм формування та управління : монографія / Л. В. Забуранна, А. В. Кулік. – К. : Центр навч. л-ри, 2013. – 292 с.

3. Костиця М. М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика (етноісторичний туристичний кластер «Древлянська земля»): монографія / М. М. Костиця / за наук. керівництвом і заг. ред. проф. Є. І. Ходаківського, проф. Ю. С. Цал-Цалка. – Житомир : ЖДТУ, 2006. – 196 с.

Рассмотрено современное состояние и перспективы развития сельского туризма в Украине и его взаимосвязь с решением социально-экономических проблем сельских территорий.

Сельський туризм, соціально-економічне розвиток, сільська місцевість.

The article reviews the acurrent status and prospects of development of rural tourism in Ukraine and its relationship with the socio-economic problems of rural areas.

Rural tourism, social and economic development, rural areas.

УДК: 332.142:620.92:338.43

БІОЕНЕРГЕТИКА ДЛЯ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

***М. М. Лук'янова, кандидат економічних наук
Інститут економіки та прогнозування НАН України***

Досліджено умови (критерії, принципи) забезпечення сталості біоенергетики з метою досягнення соціально-економічних та екологічних ефектів сільського розвитку в Україні. Проаналізовано зарубіжний

© М. М. Лук'янова, 2015

досвід функціонування біоенергетики, визначено ризики та можливості для сільського розвитку від використання енергії біомаси. Подано оцінку громадського сектору енергетики. Встановлено, що він розвивається стихійно, що призвело до підвищення екологічних і соціальних ризиків. Відзначено необхідність дотримання критеріїв сталого розвитку (соціальної відповідальності; демократичного управління; рівних можливостей доступу до прийняття рішень всіх учасників процесу, підвищення зайнятості; соціальної інтеграції; турботи про навколишнє середовище та ін.).

Біоенергетика, біомаса, сталий розвиток, сільський розвиток.

Українська криза 2014 року загострила проблему вітчизняної та європейської енергетичної безпеки. У таких умовах дедалі більшої актуальності набуває відновлювальна енергетика, зокрема біоенергетика. При цьому виробництво енергії з біомаси, може не лише задовольнити потребу в енергоносіях, а й знизити негативний вплив життєдіяльності людей на клімат. В Україні біомаса репрезентує понад дві третини потенціалу відновлювальної енергетики, що за приблизними оцінками становить 6 млрд дол. США [1].

Використання енергії біомаси, виробленої в сільській місцевості, може забезпечити додаткові можливості сільського розвитку: підвищення доходів дрібних і середніх товаровиробників за рахунок вирощування енергетичних культур та їх переробки на власних енергетичних потужностях; створення нових робочих місць у сільській місцевості; збільшення обсягів дешевих, відновлювальних енергоресурсів для задоволення потреб як сільських домогосподарств, так і агропродовольчого комплексу в цілому. Проте з розвитком біоенергетики також пов'язують ряд нових проблем: зростання цін на продукти харчування; посилення конкуренції за землекористування між енергетичними, продовольчими та кормовими культурами; виснаження та деградація ґрунтів; вирубування лісів тощо. У цьому контексті невід'ємною умовою розвитку європейської біоенергетики є дотримання підприємствами галузі критеріїв сталого розвитку: зменшення викидів парникових газів на всіх стадіях виробництва; обмеження використання земель (з багатим біорозмаїттям, з високим вмістом вуглецю, торфовищ); вимог належної практики господарювання (правила для країн-членів ЄС); соціальної сталості (питання конкуренції з харчовими культурами; можливого негативного впливу на умови праці; захисту прав власності на землю; біобезпеки тощо) [2].

Існує значний інтерес до соціально-економічних наслідків більш активного використання суспільством відновлювальних джерел енергії. Актуальним для України є дослідження вітчизняної біоенергетики на предмет відповідності її розвитку критеріям сталості. Дискусійними залишаються економічні (з огляду на падіння світових цін на нафту) та соціальні вигоди, які вона може забезпечити для сільського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці перспектив розвитку біоенергетики, виявленню можливостей та існуючих бар'єрів, оцінці світових тенденції розвитку ринку біопалив, питанням законодавчого регулювання галузі присвятили свої праці Г. Гелетука, Т. Желєзна, П. Кучерук, Є. Олійник, Д. Гродзинський, О. Дембновецький, О. Левчук., В. Дубровін, І. Кириленко, Г. Черевко, Ю. Лузан, С. Козловський, О. Шпичак, Г. Калетнік, В. Гавриш, Н. Міщенко, Б. Оверченко, М. Кобець, Х-В. Штрубенхофф, І. Бураковський, А. Кузнєцова та інші. Одними з перших акцентували на проблемі збільшення ризиків для сільського розвитку від стихійного розвитку біоенергетики В. Геєць, О. Бородіна. Значний внесок у просування ідеї вагомості біоенергетичної економіки для розвитку сільської місцевості здійснив Д. Моріс, який, зокрема, визначив право власності сільських товаровиробників (фермерів) на заводи з переробки біопаливної сировини ключовим аспектом сталого сільського розвитку [3]. Про можливості для розвитку місцевих громад від виробництва біопалив свідчить ряд закордонних наукових доробок [4], [5], [6], де підкреслюється, що інноваційність біоенергетики може забезпечити не лише такі вигоди для сільської місцевості, як створення робочих місць і можливостей для збільшення доходів, а й підвищення освітнього рівня місцевих жителів, розвиток їхніх громадянських позицій та ініціатив.

Мета дослідження – вивчення й узагальнення зарубіжного досвіду сталого розвитку біоенергетики та виявлення додаткових можливостей для сільського розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Суть сталості біоенергетики можна трактувати як триєдину неподільну систему з рівноважливих складових: екологічної, соціальної, економічної. Чому економічну складову виносимо на останок? А тому, що сучасний рівень розвитку суспільства сягнув тієї межі, коли економічні ефекти від його діяльності (які, власне, і були пріоритетними впродовж цього розвитку) виявилися неспроможними задовольнити потреби соціальної справедливості їх розподілу та збереження довкілля. При цьому, кожна зі складових характеризується певними ризиками та можливостями (див. рисунок) і надважливими є намагання максимізувати вигоди від біоенергетики для розвитку сільської місцевості та територіальних громад.

Як свідчать приклади дрібнотоварних ініціатив в секторі біоенергетики країн Азії, Африки та Південної Америки, виробництво та використання біоенергії в локальному вимірі значною мірою впливає на капіталізацію активів місцевих громад [7]:

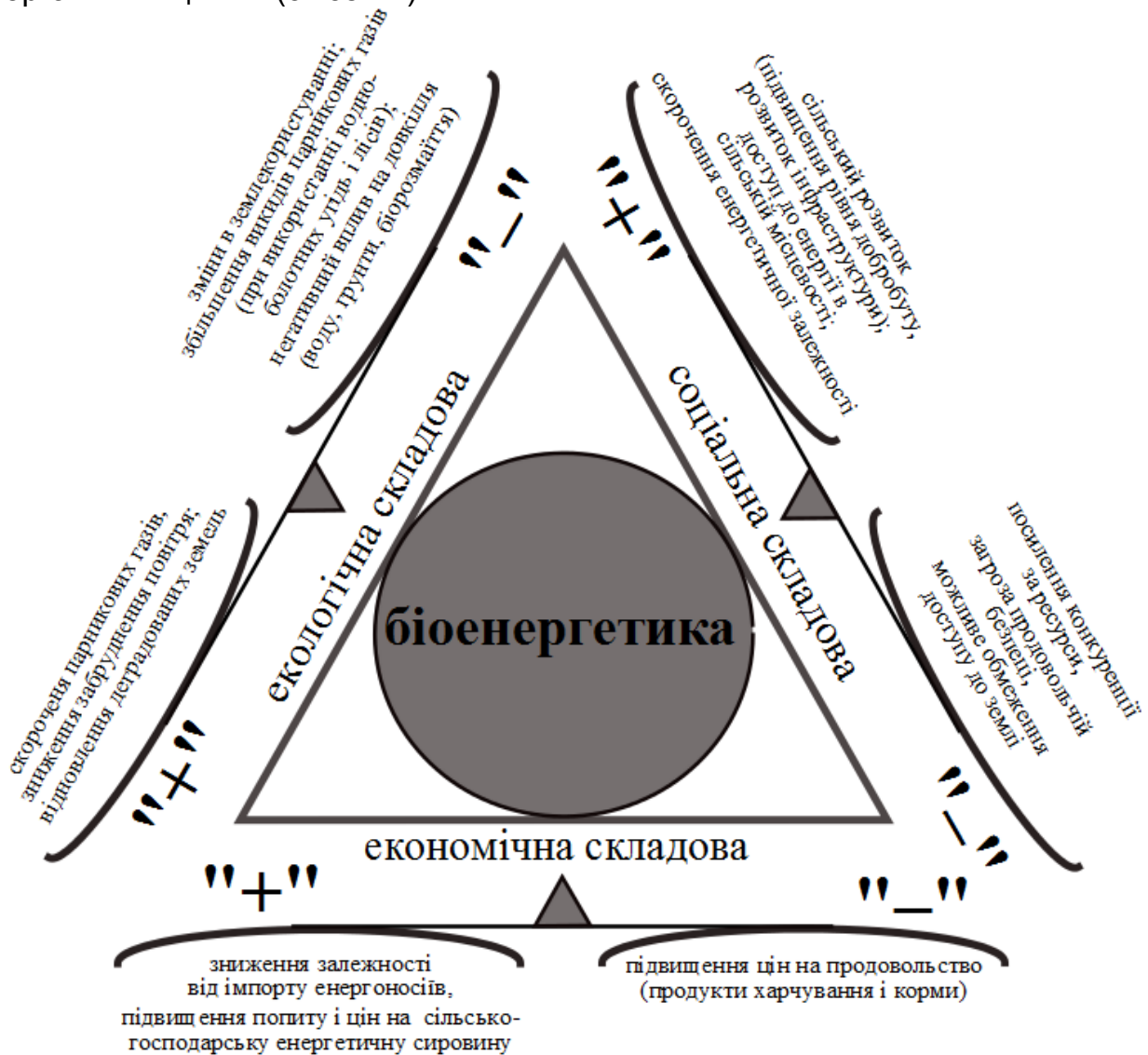
– *людський капітал* – зміцнення потенціалу сільськогосподарського виробництва та переробки, розвиток підприємництва, організація спільнот співвиробників, поліпшення стану здоров'я, зменшення забруднення атмосфери, економія часу, розвиток необхідних навиків;

– *соціальний капітал* – розвиток кооперації за висхідним принципом, організація груп виробників і споживачів, спільні ініціативи для спільних дій та домовленостей;

– *фізичний капітал* – виробництво, переробка біомаси (як капіталу), забезпечення необхідним обладнанням;

– *фінансовий капітал* – нові джерела доходів від переробки недовикористаних біоресурсів, додаткові доходи для агровиробників біомаси;

– *природний капітал* – реалізація доданої вартості відходів як біоенергетичної сировини, забезпечення сталого розвитку, подолання негативного впливу на сільське господарство, дотримання природних та органічних циклів (сівозмін).

Можливості („+“) та ризики („-“) сталого розвитку біоенергетики

При цьому слід пам'ятати, що очікувані від біоенергетики вигоди можливі в довгостроковій перспективі. Реалізація можливостей біомаси для локального розвитку потребує подолання існуючих соціальних та інституційних бар'єрів (декларативний характер законодавчих норм, неефективність місцевих органів виконавчої влади та самоврядування, слабка самоідентифікація локальних громад, консервативність, низький рівень довіри тощо).

З огляду на потенційні ризики та можливості, спробуємо оцінити стан розвитку вітчизняної біоенергетики. З усіх можливих видів біомаси в Україні найбільшого виробничого поширення набуло вирощування насіння ріпаку як сировини для виробництва біопалив першого покоління. Так, у піковому 2008 р., посівні площі під цією культурою зросли майже в 16 разів, порівняно з 1990 р. Близько 90 % валового виробництва ріпаку експортувалося до країн Європи (Франції, Бельгії, Нідерландів, Польщі), що гарантувало його виробникам значні прибутки. З того часу площі під ріпаком дещо скоротилися, і вже у 2013 р. вони становили 1014,4 тис. га, що на 28 % менше від пікового. Причиною такого скорочення було не стільки введення сертифікації на біопаливну сировину в країнах ЄС, скільки зниження прибутковості та несприятливі погодні умови.

Переваги крупномасштабного виробництва створюють сприятливі умови для великих виробників, тому виробництво біопаливної сировини у багатьох випадках витісняло з ринків дрібних і середніх виробників і виявилось для них руйнівним. В Україні у 2013 р. 98 % посівних площ озимого ріпаку було сконцентровано на недержавних сільськогосподарських підприємствах, з них у дрібнотоварному фермерському секторі – 19%, а в господарствах населення – трохи більше, ніж 2%. Технологічний процес вирощування ріпаку не є трудомістким і обслуговується, як правило, двома – трьома працівниками. Такий підхід до виробництва біопаливної сировини не забезпечує ні збільшення доходів, ні підвищення зайнятості сільського населення.

Проблема конкурування з великим бізнесом доволі поширена. Навіть в демократичних США фермери, як правило, розглядаються як слухняні постачальники необхідної енергетичної сировини, а не як повноцінні учасники розвитку галузі з власною думкою і власним правом голосу. Вони не завжди вирішують, який вид енергетичної сировини вирощувати і за якими цінами його продавати. Головними гравцями в біоекономіці виступають великі компанії, які й користуються державними привілеями. Найбільшу надію у розвитку сільської місцевості від використання можливостей біоенергетики американські фермери покладають на локально-інтегровані кооперативи [8].

Крім цього, для України характерною є конкуренція в землекористуванні між енергетичними та продовольчими й кормовими культурами. Різке зростання частки посівів ріпаку в структурі посівних площ останніми роками відбувалося за рахунок скорочення посівів кукурудзи на силос та зелений корм, кормових коренеплодів, цукрового буряка. Слід звернути увагу на те, що мало місце порушення норм сівозміни; просування трансгенних культур, що посилює екологічні загрози від виробництва біоенергетичної сировини.

Отже, можна констатувати, що в Україні розвиток біоенергетики зароджувався стихійно та неконтрольовано й спричинив підвищення екологічних і соціальних ризиків. Із основних складових сталого розвитку забезпечувалася лише економічна за рахунок високої прибутковості вирощування та експорту насіння ріпаку як сировини для переробних

потужностей Європи, що не було ефективною перспективою і на сьогодні себе вичерпало. Усе це потребує налагодження серйозного моніторингу процесів становлення та розвитку біоенергетики з боку держави. Група дослідників під керівництвом Г. Фішера [9] обґрунтувала висновок про те, що виробництво біопалив може забезпечити підвищення сільського розвитку, але нетривке. Заявлені переваги біопалива не можуть бути досягнуті тільки лише за умови виробництва енергетичної сировини. У сільській місцевості повинен бути налагоджений весь ланцюг виробництва біопалив: від сировини до готової продукції, щоб отримати очікуваний ефект.

Досвід Бразилії, яка є провідною біопаливною країною світу, також вказує на проходження нею процесу неконтрольованого розвитку біоенергетики, що призвело до спустошення екосистем, концентрації прибутків у великих транснаціональних компаніях, позбавлення сільського населення доступу до землекористування та руйнування традиційного способу їх життя. Ситуацію вдалося покращити за рахунок активізації переходу до сталих основ біоенергетики.

Важливими критеріями сталого розвитку є соціальна відповідальність (схвалення місцевими громадами цільового призначення виробництва енергії); рівнозначна участь у прийнятті рішень як інвесторів, так і пересічних жителів, чиї інтереси зачіпає розвиток біоенергетики; демократичне управління (створення кооперативів, громадських організацій з метою захисту інтересів у протистоянні з великим агробізнесом); створення робочих місць та зростання доходів (забезпечення умов для зайнятості місцевого населення, зокрема молоді; протидія концентрації землеволодінь та доходів, залучення місцевого населення тільки на некваліфіковану роботу); соціальна інтеграція (проведення тренінгів для громадськості; соціальна підтримка домогосподарств; підвищення якості життя); вплив на довкілля (диверсифікація культур, мінімізація використання пестицидів, перешкоджання виснаженню ґрунтів, тощо).

Як зазначають бразильські дослідники А. Морет, Д. Родрігес, Л. Ортіз, основними принципами сталого розвитку біоенергетики є:

1. Принцип візуалізації сталого майбутнього – ініціативи повинні ґрунтуватися на детальному аналізі перспектив розвитку громади/місцевості.

2. Принцип збереження довкілля – рівний доступ до природних ресурсів та їх ошадне використання.

3. Принцип дотримання соціальних інтересів – ініціативи з виробництва енергії повинні забезпечувати передусім соціальну складову сталості, а не інтереси великих секторів економіки.

4. Принцип автономії – ініціативи з розвитку біоенергетики мають сприяти енергетичній незалежності громад та її членів, децентралізації енергопостачання.

5. Принцип попередніх оцінок – проекти сталого розвитку біоенергетики оцінюються з позицій їх індивідуального та кумулятивного впливу на економічні, фінансові, інституційні та технічні параметри.

6. Принцип екологізації економіки – ґрунтується на ощадному та ефективному використанні природних ресурсів, зменшенні енерго- та матеріалозатратності [6].

Суть сталості біоенергетики в соціальному аспекті, на думку групи дослідників Дж. Домак, К. Річардс, С. Рісовіч, зводиться до усвідомлення суспільством, які вигоди воно матиме від неї [10]. Так, зменшення вуглецевих викидів, охорона навколишнього середовища, енергобезпека на національному рівні оцінюється з позицій розвитку окремої громади як додаткові бонуси, але основні питання до нового виду діяльності передбачають пошук відповідей на запитання: наскільки збільшиться зайнятість, який буде вклад в економіку регіону та як поліпшиться рівень добробуту.

Таким чином, можемо сформулювати такі соціальні аспекти біоенергетики: підвищення стандартів життя (охорона навколишнього середовища, здоров'я; освіта); соціальна згуртованість і стабільність (зменшення кількості сільського населення); регіональний розвиток; сільська диверсифікація. Узагальнення передумов сталого сільського розвитку за рахунок використання можливостей від виробництва і переробки біомаси є складним завданням, оскільки система життєдіяльності кожної сільської громади характеризується набором індивідуальних ознак (здатністю до самоорганізації, відкритістю, неоднорідністю факторів впливу, територіальними відмінностями тощо).

Виокремимо основні показники соціально-економічного розвитку сільських громад: рівень заробітної плати, рівень зайнятості / безробіття, можливість працевлаштування, умови праці, додатковий дохід для домогосподарств; загальний обсяг інвестицій у місцеву економіку, в т.ч. інвестиції в інфраструктуру, охорону здоров'я, освіту; частка виробничих витрат, яка залишається в місцевій економіці; ризики для населення у випадку закриття проекту; рівень забезпечення продуктами харчування. Перспективним каналом формування інформаційної бази для відстеження ефектів розвитку біоенергетики на рівні сільських громад є моніторинг окремих підприємств сектору відновлювальної енергетики, які здійснюють свою діяльність у сільській місцевості, що ґрунтується, головним чином, на монографічному методі дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищенаведене можемо зазначити, що основною необхідною умовою задоволення потреб сільського розвитку в Україні за рахунок біоенергетики є розміщення виробничих потужностей з переробки біомаси в місцях, наближених до джерел сировини. При цьому, вагомим є активне залучення місцевих громад до прийняття рішень, щодо видів та масштабів такого виробництва. Перспективним є забезпечення ефективної взаємодії локальних громад, бізнесу та органів державної влади на місцях у вирішенні питань розвитку ініціатив у сфері біоенергетики.

Список літератури

1. Bioenergy regulation in Ukraine: tax and legal overview [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : http://www.kpmg.com/UA/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Bioenergy_TL_Overview_final_15.07.14.pdf . – Title from the screen.
2. Кандул С. Вимоги сталості виробництва біопалива в ЄС: наслідки для українських виробників сировини [Електронний ресурс] : Серія Консультативних робіт [AgPP No 29] / С. Кандул // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – К., 2010. – 34 с. – Режим доступу : URL : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/Agriculture_dialogue/2010/PP29.Final.UKR.pdf. – Назва з титул. екрана.
3. Jim Kleinschmit. Biofueling Rural Development: Making the Case for Linking Biofuel Production to Rural Revitalization [Electronic Resource] / Jim Kleinschmit // Carsey Institute / Policy Brief No. 5. Winter 2007. – Mode of access : URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010XC0619%2802%29&from=EN>. – Title from the screen.
4. Suani Teixeira Coelho. Biofuels: advantages and trade barriers [Electronic Resource] / Coelho, S.T. // United Nations Conference on Trade and Development, 2005. – Mode of access : URL : http://unctad.org/en/docs/ditcted20051_en.pdf. – Title from the screen.
5. Marcus Colchester, Norman Jiwan, Andiko, Martua Sirait, Asep Yunan Firdaus, A. Surambo, Herbert Pane. Promised Land. Palm Oil and Land Acquisition in Indonesia – Implications for Local Communities and Indigenous People [Electronic Resource] / Colchester, M., Jiwan, N., Andiko, Sirait, M., Firdaus, A.Y., Surambo, A. and Pane, H. – Mode of access : URL : <http://www.forestpeoples.org/sites/fpp/files/publication/2010/08/promisedlandeng.pdf>. – Title from the screen.
6. Artur Moret, Délcio Rodrigues, Lúcia Ortiz. Sustainability criteria and indicators for bioenergy [Electronic Resource] / Moret, A., Rodrigues, D. and Ortiz, L. // Brazilian Forum of NGOs and Social Movements, 2006. – Mode of access : URL : <http://www.neema.ufc.br/Etanol14.pdf>. – Title from the screen.
7. Small-Scale Bioenergy Initiatives: Brief description and preliminary lessons on livelihood impacts from case studies in Asia, Latin America and Africa [Electronic Resource] // Food and Agriculture Organisation of the United Nations (FAO) and Policy Innovation Systems for Clean Energy Security (PISCES), 2009. – Mode of access : URL : <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/011/aj991e/aj991e.pdf>. – Title from the screen.
8. Alissa M. Rossi, C. Clare Hinrichs. Hope and skepticism: Farmer and local community views on the socio-economic benefits of agricultural bioenergy [Electronic Resource] / Rossi, A. M., Hinrichs, C. C. // Biomass and Bioenergy, Vol. 35, Issue 4, 2011, pp. 1418–1428. – Mode of access : URL : http://www.interface-south.org/literature/hope-and-skepticism-farmer-and-local-community-views-on-the-socio-economic-benefits-of-agricultural-bioenergy/index_html. – Title from the screen.
9. Günther Fischer, Eva Hizsnyik, Sylvia Prieler, Mahendra Shah, Harrij van Velthuizen. Biofuels and food security [Electronic Resource] / Fischer, G., Hizsnyik, E., Prieler, S., Shah, M., van Velthuizen, H. // International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA). – Mode of access : URL : <http://www.ofid.org/LinkClick.aspx?fileticket=4PjzcrL3584%3D&tabid=112&mid=552>. – Title from the screen.
10. J. Domac, K. Richards, S. Risovic. Socio-economic drivers in implementing bioenergy projects [Electronic Resource] / Domac, J., Richards, K., Risovic, S. // Biomass and Bioenergy, Vol. 28, № 11, 2005, P. 97–106. – Mode of

access : URL : http://www.abengoa.com/export/sites/abengoa_corp/resources/pdf/biofuels/Agricultural_development/fuente2.pdf. – Title from the screen.

Исследованы условия (критерии, принципы) обеспечения устойчивости биоэнергетики с целью достижения социально-экономических и экологических эффектов сельского развития в Украине. Проанализирован зарубежный опыт функционирования биоэнергетики, определены риски и возможности для сельского развития использования энергии биомассы. Представлена оценка общественного сектора энергетики. Установлено, что он развивается стихийно, что привело к повышению экологических и социальных рисков. Отмечена необходимость соблюдения критериев устойчивого развития (социальной ответственности; демократического управления; равных возможностей доступа к принятию решений всех участников процесса, повышения занятости; социальной интеграции; заботы об окружающей среде и т.д.).

Биоэнергетика, биомасса, устойчивое развитие, сельское развитие.

This article explores the conditions (criteria, principles) ensuring the sustainability of bioenergy in order to achieve socio-economic and environmental effects of rural development in Ukraine. The foreign experience of bioenergy identified risks and opportunities for rural development from biomass. Evaluates public energy sector. Established that it develops spontaneously, leading to an increase in environmental and social risks. There is a need to respect the criteria of sustainable development (social responsibility, democratic governance, equally possible access to the decision-making of all stakeholders, increased employment, social inclusion, environmental concerns, etc.).

Bioenergy, biomass, sustainable development, rural development.

УДК 339.172:338.12.015

ТОВАРНІ ДЕРИВАТИВИ ЯК ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ХЕДЖУВАННЯ РИЗИКІВ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ АГРАРНОМУ РИНКУ

А. І. Масло, здобувач*

Наведено економічну сутність та функції товарних деривативів на світових біржах. Досліджено теоретичні основи хеджування ризиків на аграрному ринку за допомогою товарних деривативів. Доведено необхідність використання деривативів вітчизняними учасниками аграрного ринку як інноваційних інструментів управління ціновими ризиками.

*Науковий керівник – кандидат економічних наук, професор М. О. Солодкий

© М. О. Солодкий, А. І. Масло, 2015